

הרמב"ם (איס"ב ד,יא) כתב: 'נועץ צפרני רגליו בקרקע ושוהה ואינו מודעו'. ונראה שלא פירש כפירוש רבנו יהונתן שנועץ כדי שיצטער, כי אז מדוע לא פירש על צפרני ידיו וכפשט הלשון 'עשר', שאילו ברגלים א"א לנעוץ עשר צפרנים בקרקע. וכנראה מפרש שנועץ קצות רגליו בקרקע כדי שלא יהנה ממנה וכדי שלא יודעו. וטוביה' – ואשריו שזכה לכך לכבוש את יצרו, לעמוד בעצמו שלא לפרוש בקושי (ריטב"א, כפרש"י). והערוך גרס 'וטיב' וכתב שבלשון ערב כן שם האבר להפך. ואילו באנו להגיה, שמא י"ל 'טוביה' כלומר עד שימות טובו, פירוש: תוקפו ובריאותו (כמו 'השבילים הטובות' דחלום פרעה) של האבר, גם במשמע טובתו והנאתו.

ז'הא דאמרת כי פריש מיד אמאי חייב – שהיה לו לפרוש בהנאה מועטת ופרש בהנאה מרובה. יש לפרש כדרך שאמרו (בקדושין רפ"ב ובשאר מקומות) המתעסק בחלבים ועריות – חייב, שכן נהנה. כלומר, אע"פ שהמעשה של 'מתעסק' אינו מתייחס אחריו בכל התורה, שונים איסורי אכילה ועריות שעצם האיסור שאסרה תורה הוא ההנאה המגיעה אליו. (כן פרשו האחרונים – ע' חזו"א או"ח קכד, וקה"י, ועוד). ואף כאן, אע"פ שעל עצם המעשה הוא אנוס שהרי חייב לפרוש באיסור בכל אופן, אעפ"כ מתחייב חטאת על שפרש בהנאה מרובה, שהיא היא עצם האיסור (ע' בספר בית ישי כג בכללות הענין).

וע"ע במנחת שלמה (ז,ב) לענין פרישה באבר חי לענין דין 'הרג ואל יעבור'.

(ע"ב) 'אזהרה למשמש עם הטהורה ואמרה לו נטמאתי דלא ניפריש מיד מנלן, אמר חזקיה אמר קרא: ותהי נדתה עליו – אפילו בשעת נדתה תהא עליו'. כלומר, כשאומרת לו נטמאתי והוא שוהה כמו שהוא, נמצאת נידתה שוהה עליו (ר"י בן מגאש).

דף יט

'כדתנא דבי רבי ישמעאל, כל פרשה שנאמרה ונשנית, לא נשנית אלא בשביל דבר שנתחדש בה'. משמע שרבי אליעזר [אליבא דעולא] אינו סובר כלל זה ד'כל פרשה שנאמרה ונשנית...'. כן כתב הגרעק"א (בשו"ת, ח"א קכב). וכן נקט בפשיטות בתשובת חתם סופר (אה"ע ח"ב עא). ותואם הדבר עם שיטתו (בירושלמי, מובא בתוס' סוטה ג. ש'וקנא את אשתו' חובה, ודלא כרבי ישמעאל. ע"ש בסוגיא). וברית"א נראה שסובר כדבי רבי ישמעאל אלא שזה אמור רק כשאין לדרוש דבר אחר מהיתור. וברמב"ן נראה שאף רבי עקיבא סובר כן.

'ורבי יוחנן אמר: משמעות דורשין איכא בינייהו'. ולכולי עלמא אין צורך בדיעת האב שנטמא (כן כתב ר"י בן מגאש. וכן פרש בלקוטי הלכות לח"ח). ויש לעיין, שמא זה רק לשיטת רבי אליעזר בעלמא שאין צריך ידיעה בחטא המסוים, הכי נמי מה שאמר 'בשרץ' – לאו דוקא. אבל לרבי יהושע הסובר שבכל מקום צריך שידע החטא המסוים, יתכן שגם כאן צריך שידע ממה נטמא. או אפשר שגם רבי יהושע מודה כאן שהרי חטאו ידוע לו בבירור. והגם שסובר רבי יהושע לענין שבת שצריך שידע איוו מלאכה עשה (כריתות יט.) ואין די בדיעת איסור חילול שבת – כאן שונה שהרי אין הטומאה מגוף העבירה הלכך לא אכפת לן במה נטמא. ואם כי מפשטות הדברים נראה כצד זה אך אין נראה כן מדברי הרמב"ם, שמשמע בדבריו שלענין ידיעה שבסוף צריך שידע במה נטמא, וכבכל התורה שצריך שידע במה חטא. ורק לענין ידיעה בתחילה פסק כרע"ק שאין צריך שידע במה נטמא (וע' לח"מ). וצ"ע. עפ"י חדושים ובאורים.

'אמר רב אשי: חזינן אי מטומאה קא פריש – הרי העלם טומאה בידו וחייב, אי ממקדש קא פריש – הרי העלם מקדש בידו ופטור. אמר ליה רבינא לרב אשי: כלום פריש ממקדש אלא משום טומאה, כלום פריש מטומאה אלא משום מקדש. אלא לא שניא. יסוד מחלוקתם הוא האם לשיטת רב אשי יש לילך אחר ההעלם העיקרי שבידו [והמודד להעלם העיקרי הוא אם כשנדוע לו אותו דבר הוא נזכר גם בדבר השני שנעלם ממנו, אך לא להפך. וכמו שבארו בתוס'. וע' בריטב"א פירוש נוסף בשם ר' ידידיה]. או אף על פי שאחד מן ההעלמות הוא העיקרי, כיון שמכל מקום שניהם שכוחים, אין הבדל בכך שזה שכוה יותר מזה. ושניהם בספק. (עפ"י תוס' שבת ע: ד"ה חזינן). ויש אומרים שלרבינא שניהם לקולא [וכסברת רבא: 'אדרבה הרי העלם מקדש בידו ופטור'] (כ"מ ברש"י; ריטב"א; תוס' הרא"ש. וע' שו"ת אבני נור חו"מ קפט, טז שכתב שני טעמים לפטור).

ור"י בן מגאש פרש שרבינא נחלק על המודד שאמר רב אשי לידע מהו עיקר ההעלם, שלדעתו אין להוכיח מהי עיקר ההעלמה ע"י שמזכירים לו נתון אחד ופורש, כי ע"י הזכרה זו, הוא נזכר גם את הנתון השני ולכך הוא פורש, ואין זו ראייה איוו ההעלמה היתה אצלו העיקרית.

ובטעמי צדדי הספק יש לפרש: האם טעם פטור העלם מקדש מפני שהוא קרוב לאונס כיון שלא ידע שזה מקדש לא היה לו להזהר, ולפי זה גם בהעלם זה וזה פטור, או שמא טעם הפטור משום שהוא קרוב למזיד כיון שלא נעלמה ממנו הטומאה היה לו להזהר, ולפי זה בהעלם זה וזה – חייב (חזו"א לקוטים לשבועות כד).

לא הבנתי מדוע העלם בשר קודש ייחשב קרוב לאונס או למזיד, מאי שנא מהעלם חלב. ובתו"ח פירש באופן אחר, שיש לומר הואיל וגזרת הכותב היא לחייב רק בהעלם טומאה, יתכן שאין נחשב 'העלם טומאה' אם גם אילו נודע היה חוטא. וע' באריכות בחדושים ובאורים.

(ע"ב) זאפילו בקיימתא? ממה נפשך טמא הוא? אמר רבא: הכא במאי עסקינן...? ואפילו אם לאחר שהלך שבביל הראשון שאל לחכם וטיהרו [שהרי ספק טומאה ברשות הרבים – טהור, וגם יש לאדם חזקת טהרה], והיה מותר לו לאכול קדשים ולהכנס למקדש באותה שעה, אעפ"כ עתה שעבר בשני הלא יודע בודאות גמורה שהוא טמא, ואין ההתר שהתירוהו תחילה משום הספק, מעלה ומוריד לדינו עתה (עפ"י תוס' בכתובות כו. ד"ה ואם, ובמהרש"ל שם. וע"ש במהרש"א. וע"ע בהסבר הדבר בשערי ישר א, ב, ד). בספר אור שמח (שגגות יא, ו) ובאחיעזר (ח"א א, ב, וח"ג סה, ז, סט, ד) כתבו [בדעת הרמב"ם] לנטות משיטת התוס' ולומר שבשביל שהוא רשות-הרבים אכן לא יתחייב קרבן כשטבל בינתים, שהרי היה מותר לו להכנס לשביל השני וכיצד יתחייב על כך [ובאבני נזר (יו"ד תה, יב) נקט בפשטות שהכניסה לשביל השני אינה בהתר, משום תרתי דסתרי. וצ"ע], וכאן מדובר בשבילי רשות היחיד, ולולא שהיה הולך בשניהם היה פטור מקרבן, הגם שספקו טמא. ודין זה שנוי במחלוקת בירושלמי (פ"ח דגזיר, ספ"ח דפסחים), אם הגזיר מגלח על ספק טומאה ברה"י. והרי כל טומאה שאין הגזיר מגלח עליה אין חייבין עליה משום ביאת מקדש. וכן דייקו מדברי הרמב"ם, שסובר שבספק טומאה ברה"י אין לחייב על ביאת מקדש. ואולם שיטת התוס' כאן ובעוד מקומות שחייב. [ואף שיודע שהוא טמא בודאי, ומדוע זו 'דיעת ספק' – צריך לומר שידיעת טומאה-המחייבת-קרבן אינה ודאית].

וע' בזה בשו"ת אחיעזר ח"א א, ב, לד, א; שערי ישר א, יב-יד; חדושי הגר"ח על הש"ס; אבי עזרי שגגות יא, ו – ששאלה זו תלויה בהגדרת ההלכה של ספק טומאה ברה"י טמא, אם זוהי כטומאה חדשה או תליה במציאות שכך ארע. וע"ע בענין זה במובא בב"ק יא ובב"ב נה: וע' משנה פרה יב, ד ובפרושי הר"ש והרמב"ם שם.

הכא במאי עסקינן כגון שהלך בראשון ובשעה שהלך בשני שכח שהלך בראשון, דהויא ליה מקצת ידיעה, ובהא קמיפלגי, תנא קמא סבר אמרינן מקצת ידיעה ככל ידיעה...'. אף על פי שלפי ידיעתו באותה שעה עדיין טהור הוא שהרי ספק טומאה ברשות הרבים טהור. ואם כן היכן יש כאן ידיעה שנטמא?

מכל מקום כיון שידע על שני הספיקות בשתי ידיעות בזה אחר זה, כי בתחילה ידע שהלך בשביל הראשון ואח"כ ידע שהלך בשני, והלא בצירוף שתיהן הוא ודאי טמא – נחשב זה כידיעה. ואכן, אילו ידע רק משביל אחד, לדעת כולם אין זה אפילו 'מקצת ידיעה', שהרי אין כאן ידיעת טומאה כלל כאמור (עפ"י חדושים ובאורים, ע"ש. וע"ע בשפת אמת וח"ב כריתות יט.). או בסגנון זה: כיון שידוע שאם ילך גם בשביל השני יטמא בודאי – הרי זו מקצת ידיעה (הרי"ד ויזר שליט"א).

יאמר ריש לקיש: כאן שנה רבי...'. כלשון זו אמר ריש לקיש פעמים אחדות: כאן, ביבמות מ-מא (ובמקבילות), גטין כא. ב"ק נה. ב"מ כט:
 [וכן מצאנו ביטוי זה מפי רב יוסף – ביבמות יא-יב. (וע"ש נ.). וכן אצל רב נחמן בשם רבה בר אבוא – בכתובות צה:].

פרק שלישי

'שבועה שאוכל ושלא אוכל'. פירוש, עתה לא אוכל. או מדובר שמאכל מסוים מונח לפניו ועליו נשבע לעולם. שאם נשבע על כל המאכלים ולעולם – אין ממש בשבועתו והרי זו שבועת שוא ולא שבועת ביטוי שחייבים עליה קרבן (עפ"י תוס' כה. ד"ה איני).

א. בתורת חיים כתב שיכול להתקיים רק על שתיה ללא אכילה, ואף כי שתיה בכלל אכילה – זהו רק כשהגביל הזמן אבל אם נשבע לעולם ודאי אין כוונתו להמנע משתיה. ואמנם עדיין קשה מהסיפא 'שלא אוכל ושלא אשתה' ועל כרחו לפרש כהתוס'. כן כתב בתפארת ישראל.

ב. לכאורה נראה שאם אמר סתם 'שלא אוכל', לדעת התוס' (כו: ד"ה גמר) נאמן לפרש לכמה זמן היה בלבו, וכדין הנשבע על 'פת' סתם וגמר בלבו על פת חטין – שאינו אסור אלא בפת חטים. ואולם הרמב"ן ועוד ראשונים כתבו (שם) שדוקא אם גמר בלבו לומר פת חטים ונאנס ולא סיים דבריו אבל אם מלכתחילה לא רצה לומר אלא 'פת' סתם, אף כי לא היה בדעתו להאסר אלא מפת חטים – אסור בכל פת. ולדעה זו צ"ע באומר 'שלא אוכל' סתם ובלבו לזמן מוגבל, שמה בזה הכל מודים שאין השבועה לעולם, דהוי כבלבו ובלב כל אדם. וע"ע להלן כו.

אמרו לו: היכן מצינו באוכל כל שהוא שהוא חייב, שזה חייב?'. ולדעת חכמים, כתבו הרמב"ם (שבועות ד, א) והרא"ש והר"ן (על הרי"ף) שהרי זה כשאר איסורין שגם חצי שיעור אסור מן התורה (כרבי יוחנן רפ"ח דיומא), אלא שאינו חייב עליו.

[הש"ן (רלה סק"ב) תמה על טעם הדבר, הרי לא נתכוון לאסור אלא על כזית ולא פחות. ובאר באבני מילואים (בתשובה יד) שאיסור שבועה לא גרע משאר איסורין שאסרה תורה. ולכן אפילו אם יאמר בפירוש שאינו אוסר על עצמו אלא בכזית, אסור לו לאכול חצי שיעור. ועוד, שהרי ראוי להצטרף לעוד חצי כזית ולכן אסור בחצי שיעור. וע' בחדושי הגר"ט (רג) דרך אחרת. יצוין שבר"י מלוניל (כו:): מפורש שהנשבע על הככר 'שלא יאכלנה' שמשמע כולה – מותר לכתחילה ברובה. וע"ע: חות יאיר טו; וזכר יצחק כא ד"ה אמנם מה וד"ה וכן בשבועות; מנחת שלמה סו"י לא; אבי עזרי חמישה שבועות ד, א].

ואולם יש מי שאומר שלחכמים אינו אסור, אף לא מדרבנן – כי אין כלול בשבועתו אלא כזית ולא פחות (כן דעת הרמב"ן). וכ"כ הר"ן בחדושי אלא שבפירושו על הר"ף חזר בו מדבריו כאמור. וכבר נשא ונתן בענין זה במשנה למלך (שבועות ד, א).

יש תולים מחלוקתם בבאור סברת 'חזי לאצטרופי' שאמרו (רפ"ח ליומא) לאסור חצי שיעור מהתורה; האם היא סיבה, או סימן לכך שחפצא דאיסורא נמצא אף בחצי שיעור – שלפי גדר זה האחרון, כאן שאין חפצא דאיסורא בפחות מכזית, שהרי אכילת כזית אסר ולא פחות – מותר.

*

'... והכתוב אומר: את ה"א תירא אתו תעבד ובו תדבק ואחר כך ובשמו תשבע. את ה"א תירא – שתהיה כמותן שלשה שכתוב בהן ירא אלקים; אברהם, יוסף איוב... אתו תעבד – שתהיה עוסק בתורה ובמצוות. ובו תדבק – שתכבד תלמידי חכמים ותהנה אותם מנכסיך. אמר להם משה לישראל: לא תהיו סבורים שהתרתם לכם להשבע בשמו אפילו באמת. אם יש בכם כל המדות האלו – אתם רשאים לשבע. ואם לאו – אינכם רשאים לשבע אפילו באמת...'

אמרו רבותינו: אפילו על האמת אינו יפה לאדם להשבע... מעשה בהר המלך שהיו שם אלפים עיירות וכולם נחרבו על שבועת אמת, והיא של שוא. כיצד, היה אדם אומר לחברו 'שבועה שאני הולך למקום פלוני ואוכל ואשתה', והולכים ועושין ומקיימים שבועתם. וכולם נחרבו. ומה הנשבע באמת כך, הנשבע לשקר על אחת כמה וכמה' (מדרש תנחומא ויקרא ז).

וע"ע חובת הלבבות שער יחוד המעשה ספ"ה, ובמובא להלן לט:

'ורבים חושבים, כי הנושא השם לשוא לא עשה עבירה גדולה. ואני אראה להם כי היא קשה מכל הלאוין הבאים אחריו – כי הרוצח והנואף שהם עבירות קשות, לא יוכל כל עת לרצוח ולנאוף, כי יפחד. ואשר הרגיל עצמו להשבע לשוא, ישבע ביום אחד שבועות אין מספר. וכל כך הוא רגיל בעבירה הזאת, שלא ידע שנשבע. ואם אתה תוכיחנו למה נשבעת עתה, אז ישבע שלא נשבע מרוב רגילותו בה, כי לפני כל דבור שידברו יקדימו השבועה, והוא להם לשון צחות. ואילו לא היה בישראל רק זאת העבירה לבדה, תספיק להאריך הגלות ולהוסיף מכה על מכותינו. ואני אראה שגעונם – כי הרוצח, אם רצח אויבו, מלא תאוותו בנקמתו. גם הנואף כן לפי שעתו, והגונב מצא הנאות לצרכו, ועד שקר להתרצות או להתנקם. והנה הנשבע לשקר בכל עת שאין עליו שבועה, הוא מחלל שם שמים בפרהסיא בלא הנאה שיש לו'.

(אבן עזרא שמות כו, ו)

דף כ

'מסרבין בו לאכול'. הפועל 'סרב' משמש בלשון רז"ל הן כהפצרה, כמו כאן, הן כאי-הסכמה, כמו 'ולא יהא סרבן באותה שעה' (פ"ה דברכות), וכן 'תלמיד כמה סרבן' (סוטה יג:). הרי שפועל אחד משמש לפועל (המפציר) ולנפעל (המופצר, שאינו גאות להפצרה).